

Κείμενο

ΝΙΚΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ (1947-2011)

Η Ανατροπή [απόσπασμα]

Βρισκόμαστε στο έτος 1884, στην τουρκοκρατούμενη ακόμη Μακεδονία. Ο Ευάγγελος, πλούσιος έμπορος και προεστός στη Σιάτιστα, οργανώνει στο αρχοντικό του συγκεντρώσεις, όπου συναντιούνται και άλλοι προεστοί, έμποροι, ιερείς και λόγιοι, για να συζητήσουν για τα εθνικά ζητήματα που αφορούν τον αλύτρωτο ελληνισμό των Βαλκανίων. Τις συνάξεις αυτές ο Ευάγγελος επιτρέπει να τις παρακολουθεί και η αγαπημένη του κόρη Ελένη. Η Ελένη, ευαίσθητη και φιλοπερίεργη, διαφέρει από τις άλλες κοπέλες της ηλικίας της, μιας και ο δικός της στόχος δεν είναι αποκλειστικά ο γάμος, αλλά η ελεύθερη επιλογή τρόπου σκέψης και ζωής. Ασφυκτιά μέσα στο κλειστό περιβάλλον του σπιτιού και του χωριού της κι ονειρεύεται μια άλλη ζωή, πιο ελεύθερη.

[Η συγκέντρωση των προεστών στο αρχοντικό του Ευάγγελου και η παρέμβαση της Ελένης]

[...] Πήραν το λόγο κι άλλοι. Η κουβέντα πια πήγαινε κι ερχότανε, αλλά κατέληγε στο ίδιο πάντα σταυροδρόμι: ελευθερία και παιδεία κρατιόταν χέρι χέρι. Από τις δύο, η Ελένη κρεμάστηκε αυθόρμητα στην πρώτη. Κάθε φορά που καταδίκάζαν ή χρέωναν στην Πύλη¹ νοήματα για στέρση, περιορισμούς και αδικία, η Ελένη ένιωθε όλα να την αγγίζουνε, να αφορούν τη ζωή της έτσι όπως τη ζούσε. Μα πιο πολύ απ' όλα την έπιασε ο λόγος του γιατρού που μίλησε τελευταίος: «Μπαίνουμε στην εποχή των μεγάλων ανατροπών. Κανείς δεν ξέρει ακόμα πού θα οδηγηθούμε...». «Ανατροπή του Πατριάρχη ή του Σουλτάνου;» τον διέκοψε κάποιος κι εκείνος αποκρίθηκε: «Πραγμάτων και ιδεών πιο πολύ σημαντικών απ' το πρόσωπο το σημερινό ή το αυριανό του Πατριάρχη ή του Σουλτάνου. Μπορεί εμείς να μην τα ζήσουμε όπως και μπορεί πιο γρήγορα να τρέξουν και να συναντηθούμε. Χρειάζεται εγρήγορση, προετοιμασία, μεγάλες αποφάσεις. Θα χρειαστεί να αγωνιστούμε, να κινδυνεύσουμε ή και να θυσιάσουμε πράγματα, για να φτιάξουμε καλύτερα τη ζωή μας. Ότι αφήσουμε στην τύχη θα μας πάρει από κάτω». Αυτή η τελευταία φράση έμεινε στην Ελένη να της τριβελίζει το μυαλό, να μην την αφήνει να παρακολουθήσει τη συνέχεια εκείνης της κουβέντας. Με δυσκολία έστρεφε την προσοχή της σ' αυτά που συνέχιζαν να λένε. Έπιανε μόνο κομμάτια από φράσεις, είχε χάσει τον ειρμό, έτσι κι αλλιώς όλα κλώθαν, πλέκαν κι υφαίναν την ανάγκη για μια διαφορετική απελευθέρωση και το μυαλό της γύρναγε συνέχεια στα τελευταία λόγια του γιατρού.

¹ Πύλη: η οθωμανική κυβέρνηση

Ήρθε κάποια στιγμή που ο δεσπότης ρώτησε ποιος άλλος είχε να μιλήσει και έκανε με τα μάτια του μια γύρα. Και η Ελένη που νόμιζε πως η ερώτηση πήγαινε σ' όλους, που ένιωθε μια άλλη υπερηφάνεια από τις γνωστές να την πιέζει να μιλήσει, να πει κι η ίδια τι σκεφτόταν, πίστεψε πως είχε δικαίωμα και εκείνη ν' αποκριθεί στην τελευταία έκκλησή του. Και τότε αβίαστα βγήκε από μέσα της, υψώνοντας αυθόρμητα σιγά σιγά τους τόνους της φωνής της, σχεδόν παιδιάστικη η απορία: «Δέσποτα, να ρωτήσω κι εγώ κάτι; Όλους τους τυραννά μια ο Τούρκος και μια ο Βούλγαρος και όλοι θέλουν να ξεσηκωθούνε. Το σκέφτονται και το ξανασκέφτονται, ψάχνουν να βρουνε δρόμους και τρόπους για την ελευθερία και την προκοπή τους». Και στρέφοντας το πρόσωπό της στην ομήγυρη συνέχισε: «Λέω, μήπως αξίζουμε μια σκέψη κι εμείς, που σας τιμάμε, σας φροντίζουμε, σας αγαπάμε;» Πήρε κουράγιο απ' την απόλυτη σιωπή που απλώθηκε, νόμιζε πως κάποια μάτια τη ρωτούσαν, κατάπιε και προχώρησε: «Μια φορά λέω, Δέσποτα, πως ανασαίνουμε και η ανάσα μας δεν πάει μέχρι κάτω, όσα φλουριά κι αν έχουν τα σεντούκια μας, όσο κι αν λένε πως μας αγαπάνε οι δικοί μας. Πως μεγαλώνουμε, παντρευόμαστε και τελειώνουμε, χωρίς ποτέ κανείς να μας ρωτήσει, αν θέλουμε κάτι άλλο από αυτό που οι άλλοι για μας ορίζουν. Κάτι άλλο απ' αυτό που ζούμε, απ' αυτό που μας λένε να ελπίζουμε, να ονειρευόμαστε, να επιθυμούμε. Κάτι άλλο που να μας δίνει ένα κουκούτσι παραπάνω σημασία και ελευθερία. Κάτι άλλο που...».

Τα 'βγαλε όλα μεμιάς, χωρίς να τα ελέγχει, σαν να 'κανε εμετό, που μήτε η ίδια τον περίμενε ή καν είχε μαντέψει. Το ίδιο απότομα σταμάτησε, σαν να της κόψανε τη γλώσσα. Μετέωρο απόμεινε το «κάτι άλλο...». Κάτι άλλο που ήταν πολύ πιο λίγο απ' αυτό που ονειρεύονταν να πάρουν απ' τον Τούρκο, μα που ίσως να σήμαινε για τους ίδιους μια μεγαλύτερη ακόμη ανατροπή. Γι' αυτό και δεν μπορούσαν – δε θέλανε – ούτε να το διανοηθούν, μήτε να το φαντασθούνε. Μόνο όταν απόσωσε τη φράση της κατάλαβε, ότι όσο μιλούσε τα λόγια της φεύγαν, σιγά σιγά παίρνανε δύναμη και γίνονταν από ψίθυρος φωνή. Σταθερή, ευδιάκριτη, σχεδόν με αποδέκτες τους παρόντες. Με ένα βαθύ παράπονο ετών δέκα εννέα.

Τα λόγια της Ελένης χάλασαν τους ειρμούς, τις σκέψεις όλων. Πέσαν σαν βράχος που θρυμματίσει ό,τι είχε βρει μπροστά του. Κανένας δεν της αποκρίθηκε, απόμειναν άναυδοι να κοιτιόνται αμήχανα. Να μην μπορούν να συνεχίσουν όσα σκέφτονταν και λέγαν. Να μην μπορούν να καταλάβουν τι είχε πει η Ελένη για να της απαντήσουν. Να μην μπορούν να ζυγιάσουν, να εκτιμήσουν, και να συμπεριφερθούν απέναντι σ' αυτό που είχε συμβεί. Ότι αυθόρμητα πήρε το λόγο και μπήκε βίαια στη συζήτησή τους. Κι ας είχε απευθυνθεί με την ερώτησή του σε όλους ο δεσπότης. Στους όλους δε μετρούσε η Ελένη. Όπως δε μετρούσε καμιά Ελένη. Μαρία ή Βασιλική, Γεωργία ή Χρυσάνθη ή όποιο άλλο όνομα γυναίκας μπορούσε να υπάρχει. Οι πιο ευφυείς, οι πιο ευαίσθητοι υποψιάσθηκαν, αισθάνθηκαν να επικρέμεται κάτι σαν απειλή ή έστω σαν ευθύνη.

Μέσα σ' εκείνη τη σιωπή άρχισαν πρόσωπα το ένα μετά το άλλο να συνοφρυώνονται, κάποιοι να την κοιτάνε βλοσυρά και επιτιμητικά, και αργά να σέρνουν στη συνέχεια τη ματιά τους στον Ευάγγελο, λες και ζητούσαν εξηγήσεις για το αναπάντεχο εκείνο της αυθάδειας. Για την απρέπεια, που κανείς δεν

περίμενε από τη θυγατέρα του Ελένη. Σχεδόν απαιτούσαν με το ύφος τους να αναλάβει την ευθύνη για ό,τι είχε συμβεί και να επαναφέρει τη συνοχή της σύναξης που έτσι ανάγωνα είχε διαλύσει η Ελένη.

Έκπληκτος ο Ευάγγελος, σε δεινή θέση, νιώθοντας εκτεθειμένος απέναντι στους καλεσμένους του μπόρεσε να της πει μονάχα: «Τι είπες, Ελένη;» Και η φωνή του είχε περισσότερο το νόημα: πώς μπόρεσες να το κάνεις αυτό, Ελένη; Έπεσε μια σιωπή, ν' ακούγεται μονάχα μια σπίθα στο μαγκάλι. «Τίποτα, πατέρα, μονάχα είπα κι εγώ πώς νιώθω», αποκρίθηκε ψελλίζοντας με τους κόμπους όλους του πικραμύγδαλου, που κράταγε μες στο λαιμό της. Τα 'χασαν πάλι για δεύτερη φορά με το ατόπημα, που δεν πίστευαν στα αφτιά τους. «Τέτοια αυθάδεια», ακούστηκε να λέει κάποιος. Η Ελένη δεν άντεχε άλλο το βάρος των ματιών που την κοίταζαν, σχεδόν τη διαπόμπευαν, το βλέμμα των ματιών όλων αυτών που θαύμαζε και σεβόταν. Κάθονταν γύρω γύρω με την πλάτη στις μεσάντρες και της θυμίζαν τρούλο εκκλησιάς που έδειχνε έτσι σε πέταλο τους άγιους βλοσυρούς, έτοιμους να συμβάλλουνε στην Ώρα της Μεγάλης Κρίσεως και να την τιμωρήσουν. Κοκκίνισε, κατέβασε το κεφάλι, ένιωσε να αναβλύζουνε καυτά τα δάκρυα απ' την ντροπή της κι έκανε απότομη στροφή, τρέχοντας για να χαθεί κάτω απ' την σκάλα.

Όμως δεν είχε γλιτωμό. Στο κεφαλόσκαλο ακούστηκε οργισμένη η φωνή του Ευάγγελου σαν καταδίκη: «Γύρνα αμέσως πίσω». Η Ελένη κοκάλωσε, έκανε πέτρα την καρδιά της, έσφιξε τα δόντια της όσο γινόταν για να πειθαρχήσει, ν' ανέβει ένα ένα τα σκαλιά με γόνατα που τρέμαν, να επιστρέψει ξανά στο φως μπροστά στο μέγα δικαστήριο. Με κατεβασμένο κεφάλι πήγε και στάθηκε δυο βήματα δίπλα στη σκάλα. Και τότε ακούστηκε η απόφαση του καδή απ' του πατέρα της το στόμα: «Ζήτα αμέσως συγγνώμη από τους φιλοξενούμενους μας, κάθισε κάτω και μην ξαναμιλήσεις». Τα δάκρυά της τρέχανε πια ποτάμι. Να στέκεται όρθια, κοτζάμ κοπέλα παντρειάς, να ταπεινώνεται μπροστά στα μάτια όλης της Μακεδονίας, σ' ανθρώπους που θα γύρναγαν στα μέρη τους και μέσα σ' όλα τ' άλλα θα διηγιόταν τον εξευτελισμό της. Με το κεφάλι πεσμένο μπροστά στο στήθος της, τα χέρια σταυρωμένα, να σπαρταράει μέσα της από λυγμούς που μάταια προσπαθούσε να ελέγξει, τα δάκρυα να καίνε, το στόμα της παραμορφωμένο. Όλα τ' άντεχε, όμως δεν άντεχε αδικαιολόγητα συγγνώμη να ζητήσει.

Τότε ήταν που πετάχτηκε ο φίλος του πατέρα της ο Θωμάς, κάτι του είπε στο αυτί, δεν μπόρεσε να ξεχωρίσει. Τον είδε ακόμα που γύρισε κι έκανε νόημα στους άλλους και ξανά στον πατέρα της, τον έπιασε από το χέρι, του μίλαγε χαμηλόφωνα, μπορεί και πιο πολύ από εκείνον αναστατωμένος. Ο Ευάγγελος, σαν να ηρέμησε, σαν να ξέχασε ποια ήταν η προηγούμενη εντολή του και με το ίδιο κατηγορηματικό και επιτιμητικό ύφος της είπε: «Κάθισε κάτω εκεί που βρίσκεσαι και μην ξαναμιλήσεις». Λύγισαν τα γόνατά της, σχεδόν σωριάστηκε και βούλιαξε αποκαμωμένη από την ένταση, την ντροπή, το κλάμα. Τελευταία φράση που πήρε τ' αυτί της ήταν: «Μα φιλενάδες δεν έχει να τη συντροφεύουν;» και την πήρε το παράπονο και για τις φιλενάδες της και για την ίδια. [...]

Νίκος Θέμελης, *Η Ανατροπή*, Αθήνα: Κέδρος 2000

ΘΕΜΑ 2β

Να εντοπίσεις και να ερμηνεύσεις λέξεις ή εκφράσεις που αποτυπώνουν την αντίδραση των προεστών στην παρέμβαση της Ελένης.

(10 μονάδες)

ΘΕΜΑ 3. Ερμηνεία και παραγωγή λόγου (150 - 200 λέξεις)

Η παρέμβαση του Θωμά, στο τέλος της αφήγησης, αλλάζει την έκβαση του αποσπάσματος. Να παρουσιάσεις τον υποθετικό διάλογο που έγινε ανάμεσα στον Θωμά και τον Ευάγγελο, ώστε να φανεί η διαφορετική οπτική των δύο προσώπων. (150-200 λέξεις)

(40 μονάδες)